

různých zemí i podle jejich hospodářských a právních zařízení, neboť od hospodářské síly a právní bezpečnosti určité krajiny závisí nejen bezpečnost úrokového důchodu, ale i kapitálu samého. Že také měna nemůže býti bez vlivu na úroky, to pochopí se snadno z ohromného vlivu valutárních poměrů na hodnotu všech kapitálů peněžních i úroků z nich.

42. Důchody pracovní; (jejich sociální význam).

Různé školy národohospodářské snažily se důchody, které společensky připadají na práci lidskou — tedy „*důchody pracovní*“ — odvozovati jako všechny ostatní „původní“ důchody z podnikatelských zisků a sice podle toho, jakým *domnělým* podílem lidská práce k výtěžkům podnikatelským sama přispěla. Někteří kladouce hlavní důraz na podniky výrobní hleděli je vysvětlovati a ospravedlňovati přímo z určité výrobní techniky, jako by byly přirozeným plodem jejím a jejím nezměnitelným důsledkem.

Ale pracovní důchody nelze nikterak tak úzce pojímati, jich *společenský význam přesahuje* vůbec meze *jistého úzkého způsobu národohospodářského ukojování lidských potřeb (tedy také ty meze, které by jim chtěla klásti soustava podnikatelská)*. Pro tyto důchody nemohou býti jedině rozhodujícími vlivy určité *okamžité* sociálně ustálené (národohospodářské) soustavy, která směřuje k ukojování lidských hmotných potřeb, *tím méně smějí se považovati za přirozený a nezměnitelný plod určité výrobní techniky*. Není také ani možno pracovní důchody a jejich výši stanoviti na základě jakési přirozené povahy podnikového provozování.

Pracovní důchody nejsou výhradně jen k tomu, aby se vytvořily jakékoli *hodnotné* (cenné) úkoje pro určité lidské skupiny, nejsou pouze k nabývání a hromadění všelikých „bohatství“, *nýbrž hlavním účelem jejich* — nyní již pro větší část lidstva západoevropské civilizace — jest, *aby se jimi udržovalo živobytí nejčtetnějších tříd společenských*.

Pracovní důchody jsou hlavním — namnoze jediným zdrojem pro hmotné živobytí hmotně i nehmotně pracujícího lidu, který v kulturním lidstvu západoevropské civilizace je rozhodnou většinou. Lidí na pracovní důchody odkázaných stále více přibývá a v jednotlivých zemích jsou v naprosté většině proti ostatním, kteří nežijí z práce.

Jestliže *pracovní důchody jsou nezbytné k udržení života pro většinu lidí v jistém společenském celku*, jest patrné, že *jejich trvání a velikost musí býti zároveň samostatným společenským účelem o sobě a nikoli snad jen prostředkem k jiným účelům hmotným*. Nesmí se tedy z těchto důvodů vytýčiti za *správnou* sociální úprava taková, aby se shledávalo co největší množství často pochybných — (ano, mnohdy zcela zbytečných) — úkojů, nebo hromadilo všeliké zboží pro vládnoucí nebo vybrané třídy obyvatelstva, jestliže většina o tom zboží pracujících (i jiných) lidí trpí nedostatkem. Není předním účelem společností lidských, aby se shledávala bohatství pro požitky jen některých jednotlivců za cenu trpkého strádání ostatních odkázaných jen na dosti hubené výtěžky ze své výdělkové práce. Předním so-

ciálním úkolem naopak jest, aby pokud možná ukojovány byly *dostatečně potřeby všech lidí*, také těch, kteří na nejnižších stupních společenských jsou, *jestliže takové ukojování jest společensky dobře možné*.

Nelze tedy uznati za náležitý sociální cíl, aby se shánělo co největší množství různých vyhledávaných a vyznamenávaných statků, které by bylo lze zpeněžití co možná *nejvýhodnějšími cenami*. Ani není správné, aby se snad menšina lidí všelijak přesycovala nebo rozmařilostí zbujněla, ano snad si až nemírností požitků sama škodila a ubližovala, když většina by současně jen nedostatečně své nejdůležitější potřeby ukojovala. Správnějším uspořádáním zajisté by bylo, aby se především hledělo ukojiti nejnezbytnější potřeby všech lidí. Teprve po jejich ukojení by se mohlo dbáti o další kulturní a po případě i luxusní potřeby skupin společensky vynikajících.

Člověková živobytí (a jeho udržování) rozhodně by se tedy nemělo zbytečně zneužívat *za pouhý prostředek pro větší blahobyt* — (často k tomu jen domnělý, když se ukojují liché, nerozumné potřeby a touží se po zbytečných a marnivých požitcích) — *nebo pro společenský lesk a moc vybraných a vyvolených tříd*.

Za starších dob ovšem téměř napořád ve všech lidských společnostech buď nedokonalým a pochybeným historickým vývojem, ale hlavně protože nedovedlo se lidstvo náležitě zmocnití a vhodné využívatí nepřeborného množství přírodních energií, nemohli se všichni lidé hojně nebo jen řádně vyživiti. Za tehdejších nedostatků bylo do jisté míry tedy omluvitelno, že se uznávalo za sociálně nutné, aby aspoň vládnoucí menšina mohla své potřeby pořádně ukojovati, když úplného ukojení nebylo lze dosíci pro lidi všechny. Tím jediné bylo lze udržovati vyšší míru civilisace a společenského pokroku, kterého by nebylo bývalo při rovném všeobecně skrovném neb i nuzném ukojování potřeb všeho obyvatelstva bez nápadných rozdílů společenských. Tak z moře všeobecné nouze i skrovnosti úkojných prostředků aspoň vynikaly nečetné povýšené ostrovy společenského blahobytu pro vládnoucí menšiny. Těmi úvahami vedení také nejhumnější filosofové a myslitelé uznávali otroctví nebo jinou osobní nsvobodu za nutný společenský pořádek.

Pro toto nutné, společensky tvrdé vyniknutí civilisačních potřeb nad hladinu průměrné nuznosti mluvili na př. výmluvně také starověcí filosofové (Plato a Aristoteles).

Z týchž důvodů i v pozdějších dobách poroba, nevolnictví a poddanství nejčetnějších vrstev obyvatelstva byly všeobecně společensky samo sebou oprávněným i trvalým zařízením. Kultura menšiny ve vrchních společenských třídách byla v dřívějších dobách napořád vykupována podřízeností a různými nedostatky většiny lidstva. Nižší třídy pravidelně byly jen prostředkem k vyniknutí a k lepšímu zaopatření vládnoucí menšiny.

Proti tomu však již emancipační filosofie novověká v 18. století mohla s náležitým odůvodněním namítnouti, že zneužívání pracovních sil většiny lidstva a jejich vykořisťování k tomu cíli, aby byly pouhým prostředkem pro větší moc a lepší požitky panujících tříd není již kulturní nezbytností. Přirozený dostatek, ba snad i hojnost

nejdůležitějších úkojných prostředků, jichž lidé přispěním přírodních energií s náležitým důvtipem dovedli — (a ještě více dovedli by) — již snadno se zmocniti, poněnáhu sama od sebe pomáhala odklízeti porobu nižších tříd.

Theoretické přesvědčení, že lidé jsou si přirozenou svou povahou rovni a že osobní poroba se tomu přiči, mohlo tedy v nové době býti prakticky již opřeno o *skutečný dostatek, ba i o možnou hojnost nepotřebnějších věcí pro všechny lidi*. Otroctví, nevolnictví a poddanství nejen k nabytí této větší hojnosti nepřispívalo, nýbrž spíše tomu bylo na překážku, (což dostatečně podrobně bylo už při podnikatelské organisaci vylíčeno). Proto požadovaná demokratická volnost a poměrná rovnost nebyla již pouhým nedostížitým ideálem, jelikož se nepříčila ani hmotnému prospěchu ani kulturnímu pokroku lidských společností, ba spíše pokroky ty slibovala urychlovati a všeobecně rozšiřovati.

Národohospodářský a technický vývoj sám o sobě nahradil sva-
lovou práci otroků motorickými stroji nepoměrně vydatněji a dokonaleji, tak že by se jistě na zeměkouli lehko dalo shledati rostlinné i živočišné potravu dosti, ano že by ji sotva nynější počet lidí dovedl prospěšně strávit, ani by nemuselo býti nedostatku v oděvu, ani by se lidé nepotřebovali tísniti v sevřených a nezdravých bytech, ba nemuseli by se k dostatečnému ukojování těchto hlavních potřeb ani přespříliš sami tělesně namáhati. Nynější dokonalá technika zemědělská, horní, průmyslová i vyspělá doprava dovedly by lidstvo na kterémkoli místě naší zeměkoule zaopatřiti nikoli snad jen dostatkem, nýbrž přímo nadbytkem nepotřebnějších věcí.

Ozývaly se již často velmi vážné hlasy, že lidskou společnost spíše v rozpaky uvádí a tísní nadvýroba nežli nedostatek. Ale v tom právě bylo viděti zvrácenost našich dosavadních společenských zařízení, že věčné bohatství vůbec by mohlo lidem způsobovati nesnáze. Zvrácenost ta kotví v tom, že *hromadění věcného bohatství bylo povýšeno za přední cíl společenského lidského snažení* a nikoli, jak jedině by správné bylo, aby bylo jen *lidstvu pouhým prostředkem k jeho prospívání* i k jeho náležitému a všestrannému rozvoji a dobru.

Jistě nejsou vyloučeny citelné nedostatky, ani nouze pro některé krajiny nebo pro určité doby. Ale dokonalé dopravní prostředky moderní při správném použití dovedly by hravě vyrovnávati přebytky i schodky odlehlých končin, jakož by bylo možno předvidavosti lidské činiti v dobách hojnosti opatření proti možné skromnosti budoucí.*) Ovšem tomuto vyrovnávání místnímu a časovému překážejí roztríštěnost a nevraživost společenská mezi různými skupinami lidskými. Než ani tato roztríštěnost ani dosavadní plemenné i jiné nepřátelské neshody a sváry nejsou pro budoucí vývoj lidstva nezbytnostmi. Snad někdy v budoucnosti objeví se a uznána budou i prakticky za pochybená ona společenská uspořádání, která rozdělují lidstvo ve skupiny navzá-

*) Není již potřeba legendárního božského vnuknutí (ve snách), aby se v tučných letech činily zásoby a opatření pro léta hubená. Ostatně pro celou zeměkouli a pro celek lidstva nyní ji obývajícího není a zvláště by nemusilo býti velikého rozdílu mezi léty tučnými a hubenými. Neúrody jedněch zemí daly by se uhraditi současnými vyššími úrodami v zemích jiných.

jem si nepříznivé nebo přímo na smrt zneprátené, jak je za to již uznala a uznati musí nepředpojatá rozumná úvaha. Prozatím ovšem s těmi překážkami kotvicími v předsudcích zděděných jest nutno ještě účtovatí.

Rovněž ani v mezích ohraničených a uvnitř dobře sladěných skupin lidských (říší nebo států) by nemusilo býti společenskou nutností pro udržení kultury, aby existence jednotlivých tříd společenských byly *pouhým prostředkem k lepšímu ukojování a vyniknutí menšiny*. O vyšší míru vyřiběných úkojů pro vyvolené třídy společenské lze se již znamenitě postarati, aniž jest nutno vykupovati to nedostatkem, strádáním, pokořováním nebo snad i porobou ostatních lidí, kteří nemohou býti v popředí. Jestliže dosud strádají nejnižší vrstvy společenské, nesmí se to bezdůvodně považovati za společenskou nutnost rozumně vyžadovanou, nýbrž sluší povážiti, zda-li to není osudnou i nepochybnou společenskou vadou, která by se dala snad dosti lehko podle míry pohotových — ale zvláště možných — hmotných prostředků dobře napravití.

Podstatně vadnou i osudnou chybou nynější podnikatelské organisace je skutečnost, že *lidská energie ano i lidský život sám* se při hmotném těžení považuje za *těžební prostředek* a kalkuluje se jako *ostatní k podnikatelskému provozu potřebné zboží mezi náklady těžebními*. Lidská práce a inteligence byla zcela zbytečně postavena v rozpor s podnikatelským ziskem, který dosud byl hlavní (a v některých směrech skoro jedinou) vzpruhou pro veškeré nabývání lidských hmotných úkojů. Tyto hmotné úkojné prostředky podle podnikatelského vývoje přestaly býti pouhými prostředky na udržování živobytí lidského, nýbrž povýšeny byly samy za cíl pro ty, kteří o jejich nabývání rozhodují a jejich shledávání řídí — (totiž pro vůdce podnikatelské). — To zařízeno bývá tak osudným způsobem, že jen o ty úkoje bývá náležitě postaráno, kterých na trhu (nebo jinou společenskou úpravou) lze nejlépe v tom směru (podle cen) využitkovati, aby daly největší zisk. Protože zisku podnikatelského nabývá se rozdílem odbytové ceny proti ceně nákladové, octla se tím práce lidská najímaná podnikatelem a účtovaná jako provozní náklad v osudném rozporu, že její vyšší cena (mzda, pracovní důchod) zmenšuje podnikatelský výtěžek. *Vyšší cenou práce ohrožuje se tedy podnikatelské usilování o hojnější opatření úkojů.*

Protože podnikatelům jest *mzda nutným provozním nákladem*, jest v jejich zájmu snižovati ji nebo aspoň nedopouštěti, aby přesáhla určitou výši, jelikož by se tím konečný úspěch podnikatelův ohrožoval, po případě uskrovněval. Zájem podnikatelský podle dosavad platné této spojitosti zisku s náklady provozními jest v patrné neshodě s řádným ukojováním potřeb u lidí na mzdy odkázaných; podnikatel usilující o zmenšení provozních nákladů je puzen obmezovati zároveň spotřební schopnost lidí za mzdu pracujících.

Podnikatelské usilování o větší zisky a menší provozní náklady touto osudnou spojitostí ochromuje tedy spotřební i kupní sílu námezdních zřízenců — (jich důchodů). Mzdy buď jako součást provozních nákladů musí se přizpůsobovati klesajícím cenám obývaných úkojů; když se úkojů více nabízí, klesají s jejich cenami také mezdní důchody a nepostačují na plné, společensky možné i žádoucí ukojo-

vání. Nebo zřízení dovedou si vymoci snad vyšších pracovních důchodů (vyšší mzdy), ale provozní náklady tím zvětšené zvyšují pak ceny odbytové a důchody pracovní snad nepostačují ani na tolik úkojů, na kolik by jich bylo dosti při nižších cenách všelikého zboží i při nižších platech za služby lidské.

Tato osudná spojitost mzdy s provozními náklady může zrovna způsobovati největší rozpaky a společenské nesnáze, když jakoukoli náhodnou shodou okolností se nahromadí příliš mnoho úkojů některého druhu a nelze jich *pro nedostatečnou poptávku* odbytí za patřičné ceny, aby se mohly uhraditi nutné náklady provozní. A ona nedostatečná poptávka je často ba pravidelně zaviněna nedostatečnými důchody nejčetnější třídy lidské — totiž pracujícího dělnictva. *)

Je tedy pochopitelné, že zrovna „přílišná“ hojnost úkojů — (pravidelně jen proto přílišná, že na ni není dosti *účinné* poptávky) — může za podnikatelské soustavy následkem osudného tlaku na mzdy působiti velmi trapné rozpaky společenské. Při této hojnosti ani řádné ukojování se nezdaří, ani se hotových úkojných prostředků náležitě neužije; buď se neúčitečně zmařují nebo se jich jinak nevhodně společensky upotřebuje při současně nouzi strádajících pracovníků, kteří si jich pro nedostatečnou mzdu nebo pro nezaměstnanost koupiti nemohli. Nedostatečnost mzdy zaviněna byla snad právě různými poruchami povstálými z domnělého nadbytku, který jistě nadbytkem by ani nebyl, kdyby nebylo zeslabené poptávky následkem nedostatečných pracovních důchodů. **)

*) Již k tomu bylo poukázáno jak velikou hojností některého potřebného zboží na př. přebytkem výživných prostředků — (obilí, masa, mléka atd.) — klesají ceny potravin na trzích a četným zemědělcům po případě neuhradí ani nákladů provozních. Zmenšené důchody zemědělské stlačují pak mzdy dělníkům venkovským a mnohé z nich nezaměstnané puď k útěku do měst. Podobným nadbytkem zemědělského zboží kupní síla venkovských důchodů se zmenšila a není v důsledcích toho ani dostatečné poptávky po mnohém zboží průmyslovém, kterého venkov dříve hojně spotřeboval. Zemědělská krize, která takto byla způsobena nadbytkem — (často ještě jen zdánlivým) — zemědělských potravin, projeví se tedy krisemi také v různých průmyslových odvětvích. Tím uskrovnují se důchody četných lidí v postižených oborech průmyslových, nebo dělníci ztrácejí v nich zaměstnání a tlak na jejich důchody ještě se zvyšuje přílivem nezaměstnaného venkovského dělnictva do měst k zaměstnáním průmyslovým. Ztencené v důsledcích toho pracovní důchody na venkově i v městech oslabují poptávku po potravinách a výše těch důchodů snad nepostačí pak ani na koupi dostatečného množství té výživy, která za příliš levné ceny se nabízelá. Při zdánlivém nadbytku nabízené výživy mohou přece četní lidé hladověti, protože nemají dostatečného pracovního důchodu. Malý odbyt plodin nutí zemědělce nad to, aby své pěstění obmezovali a také pro budoucnost se tím pořádná obživa vážně ohrožuje. [Viz str. 57—59. tohoto dílu]. Totéž platí také o všelikém jiném zboží, kterého je zdánlivý přebytek. Na př. počátkem dvacátého století vyrábělo se v Rakousko-Uhersku tolik cukru, že dvě třetiny jeho výroby se musily vyvézti za nepatrné ceny do ciziny. Doma však spotřeba jeho byla zcela skrovná, protože daněmi a kartelovými úmluvami mezi cukrovarníky byl cukr uměle zdražován a důchody obyvatelstva byly průměrně na větší spotřebu cukru nepostačitelné.

**) V onom uvedeném příkladě „nadbytečných“ potravin se na př. buď zásoby jejich zdržují ve skladištích, až by se následkem obmezeného tženi zemědělského dočkali vyšších cen, nebo se lidských potravin používá za pěti krmnou pro dobytek, aby se nabylo menšího množství *cennější* potravy (masité), již chudší lidé si pak ani koupiti nemohou, nebo se krmí jimi všeliké zbytečné zvířectvo (sportovní a válečné koně, kočky a psi luxusní atd.), nebo se rozplývají na pochybné požitky lihových nápojů i na jiné, málo užitečné náhražky požitkové, po případě se snad i ve skladištích zkazí bez jakéhokoli užitku.

Takové osudné následky při podnikatelském opatrování lidských úkojů nebývají nikterak řídké. Ona neblahá spojitost mzdy, služného a jiných pracovních důchodů, které se kalkulují za provozní náklady, přivádí je napařád ve zbytečný rozpor se zájmy podnikatelovými, který je nucen mzdy stlačovati, když se mu nepodaří ani podstatně snížit ostatní těžební náklady ani nemůže zvýšiti ceny odbytové. Mzda bývá touto soustavou skoro stále a jaksi uměle snižována občasným propouštěním z práce nebo přílivem nezaměstnaných, kteří svou lacinější nabídkou buď vytlačují lépe placené žízence neb aspoň je nutí své nároky zmírňovati. Poněvadž se tím způsobem práce lidská stala podobným tržním zbožím jako statky věčné, k podnikatelskému provozování potřebné, působí osudně na přebytečné zboží práce lidské, — od které přece závisí samo lidské živobytí, — také všeliké náhody i vrtochy trhů. Výše mzdy řídí se dle okamžité poptávky a nabídky konkurujících dělníků. Různé nahodilosti a nevypočitatelnosti trhů mohou rozhodovati a rozhodují často zároveň o osudech četných životů lidských.

Ale při tom jest velmi zásadní a společensky nejvyš neblahý i osudný rozdíl mezi zbožím věčným a zbožím lidské práce. Velikou většinu zboží možno bez značnější újmy (nebo aspoň bez podstatného poškození) uchovati k pozdějšímu vhodnějšímu upotřebení. Jest tedy vlastníkům přebytečných zásob dána aspoň možnost nabídku svého zboží omeziti, že je zadrží až pro budoucnost, kdy buď uskrovněním těžení ho nebude nadbytek, nebo kdy se snad po něm projeví sesílená poptávka. Než lidská práce po většině jest nucena k nabídce velmi naléhavé a neodkladné, jelikož často bývá jediným prostředkem k udržení života. Práce lidská za mzdu jako zboží nabízená, pokud se jedná o skutečné proletáře bez jakýchkoli jiných prostředků výživných, rovná se zboží, *které podléhá nejrychlejší zkáze, je to nej- křehčeji zboží, které se musí odbýt za každou cenu, aby nepřišlo úplně na zmar*, aby nezanikly nebo trvale nebyly poškozeny životy lidské, které jediné mzdou jsou udržovány. A nabídku zboží toho nelze také jinak omeziti na př. jako tomu je při zboží, jehož těžení, výrobu nebo jinaké dodávání lze zmenšiti. [Zmenšení nabízené práce slabším dorostem by mohlo účinkovati teprve za dlouhé doby (za leta!). Je také skoro nemožné omeziti nabídku pracovní, jelikož celkové rozplozování lidí nezávisí skoro nikdy od jednotlivých lidských skupin, které náhodou jsou postiženy přebytečnou nabídkou své práce.]

Touto hrozně naléhavou i neodbytnou nabídkou stlačují se ceny všech mezdních důchodů, s nimi konkurujících. Je to známá hrozná rezervní armáda nezaměstnaných, která podle slov Marxových je skoro všude pohotově, aby náhodou snad stoupající úroveň mzdových důchodů pomáhala stále stlačovati.

Nelze však jistě zazlívati ani konkurujícím podnikatelům, že nedbají odchýlné povahy zboží lidské práce proti zboží ostatnímu. Kdyby některý podnikatel chtěl ze soucitu platiti tuto povšechně příliš lacině nabízenou práci lidskou draže nežli jeho konkurenti, zvýšil by tím jen své provozní náklady o tolik, že by utrpěl v provozu svého podniku citelné ztráty a že by na delší doby provozu proti lacinější soutěži nevydržel. Také by se tím vědomě stavěl proti celkovým zájmům své

vlastní třídy a jeho soudruzi v podnikání by to považovali za nepřátelské chování a hleděli by naň asi tak, jako stávkující dělnictvo hledí na stávkokaze. Když konečně tak se odlišující podnikatel by ztroskotal, neprospěl by arci ani svému dělnictvu, k němuž byl hnut soucitem, neboť by dělnictvo to by pozbylo zaměstnání a těžko by se do nového odvětví vpracovalo a nesnadno by i nová zaměstnání našlo.

Nemůže tedy proti této vadnosti podnikatelské soustavy nic spravit nějaké *lidumilství*, nýbrž jest nutno čeliti tomu všeobecným — tedy sociálním zakročením proti podobnému *společensky hromadnému, nikoli jen osobnímu vykořisťování práce lidské* při její časté nabídce, která se rovná neodbytné a neodvratitelné nabídce *zboží rychlé zkáze podléhajícího*.

Vykořisťování, které v samé podstatě podnikatelské tkví, nedá se jistě lehko vyloučiti, protože ve většině podniků mzda jest hlavním nutným provozním nákladem a že snižováním tohoto nákladu lze značně zvyšovati podnikatelský zisk. Vykořisťování to však nevydají se ani vždy nutně jen k prospěchu podnikatelů samých. Podnikatelé se musí o své zisky dělit s vlastníky všelikých kapitálů ať movitých nebo nemovitých. Právě vlastníci těžebních kapitálů mají různé možnosti nabývatí svými prostředky rozmanitých důchodů, jak o tom byla řeč při důchodech kapitálových, buď že sami se svými prostředky těží, nebo že je svěřují podnikatelům jiným za účastenství v zisku jejich, nebo že si jimi kupují jakékoli nepodnikatelské zdroje důchodů buď veřejných nebo soukromých. Vedle toho ovšem také zisk podnikatelský nebo menší náklady provozní roztríšťují se mezi nesčetné spotřebitele, když vzájemnou soutěží stlačují se ceny úkojů od podnikatelů nabízených.

Není možno také mluvit o vykořisťování práce lidské *jediné, nebo hlavně jen kapitálem* při výrobě kapitalistické. *Vykořisťování* bylo již *při bezkapitálovém těžení* předpodnikatelském i v různých soustavách soběstačných všelikých okrsků, ano dalo se jistě křiklavějším, bezohlednějším a násilnějším způsobem nežli nyní; bylo podmíněno všelikými sociálními nerovnostmi a privilegii vládnoucích vůči ovládaným a porobeným. Také novější kapitalistická výroba není sama jen vykořisťovatelem, nýbrž vykořisťují se různé sociální třídy celou složitou stavbou a úpravou společností, ať na základě soukromého nebo veřejného práva neb i jinými společenskými řády a ustálenými zvyky.

Ano, lze si představit zcela dobře společensky vykořisťované nejen dělníky a zřízence námezdné nýbrž i samy čelné kapitalisty nebo podnikatele, jakož i vedle nich lidí nikoli v podnicích zaměstnané. Jako se často nedostává velké většině pracovníků ve mzdě nebo ve služném dostatečného důchodu, tak zase mohou někteří míti za své služby osobní důchody přílišné. Proti tomu sami mnozí podnikatelé buďto nepřívznivou konjunkturou nebo tlakem sociálním (na př. přílišnými daněmi nebo celní politikou nebo pohoršenou měnou nebo jiným podobným veřejným zasahováním) nejen nedocilují podnikatelských výtěžků, nýbrž mohou i jmění svým přičiněním dříve nabytého pozdějšími náhodami nebo společenským útlakem a působením pozbyti. Rovněž dělníkova mzda nebývá zkracována toliko a

jedině od zaměstnavajícího podnikatele, nýbrž může se jeho jinak dosti příznivý důchod všelijak různě společensky znehodnotiti: buď veřejným způsobem na př. přílišnými daněmi spotřebními, nebo přílišnou rentou pozemkovou v městech a v průmyslových střediscích (zdražením bytů i všech ostatních potřeb, na jejichž ceny renta pozemková působiti může), jakož i všelikými jinými povinnostmi veřejnými (brannou povinností) nebo nábožensky církevními platy (štolou), nebo různými škodnými zvyky sociálními (přílišným požíváním lihovin, tabáku a jiných dráždivel atd.) nebo všelijakými nepořádky sociálními nebo pohoršováním měny a různými jinými poruchami.

Jest tedy společenské vykořisťování námezdné práce i jiných lidských zaměstnání najímaných za pevný plat, — (jak už o tom bylo promluveno) zjevem velmi složitým a nikoli jen omezeným na podnikatelské zjednávání a připravování úkojů *materiálních*. Zrovna tak vykořisťují se nižší zřízení veřejných hospodářství; než i v liberálních povoláních jedni zmírají hlady, kdežto jiní společenskou oblibou v popředí vynesení požívají nadbytečně nemírných důchodů.

[Proslavení herci, virtuosi, romanopisci, básníci, malíři a jiní všelici oblíbení umělci tonou v nadbytku — vedle velmi nadané bohemy umělecké zanikající nebo živořící ve strádání. Ani nelze říci, že by při tom bylo vždy měreno jen podle poměrné zásluhy: mezi živořícími a hynoucími mohou býti větší umělci nežli ti, jimž podařilo se po případě uchvátiti důchody skvělé. — Podobné nerovnoměrnosti se přicházejí při ostatních nehmotných zaměstnáních: mezi právníky, lékaři, žurnalisty a jinými podnikateli osobních výkonů nebo u jejich zřízců podle dočasné a náhodné přízně vrtkavého obecnstva.]

Proto ony známé Marxovy dedukce o vykořisťování mechanické práce výrobní a o nadhodnotě tím vznikající, kdyby ani jinak nebyly v základech svých úplně pochybené, jak to bylo prokázáno, nemohly by náležitě vysvětliti všechny sociální pochody vyrisťovací, jelikož jednak libovolně je omezily na *příliš úzký obor dělnického zaměstnání v podnicích výrobních* (a nejvýš ještě dopravních a obchodních), jednak běrou v úvahu pouze dobu pracovní jakéhokoli podniku bez náležitého zřetele na to, jaký různý sociální úkol jednotlivá podnikatelská zaměstnání si obrala a jak jej také dovedla splniti.

Vykořisťování jak námezdné práce lidské, tak i v jiných směrech při hmotném opatrování lidských potřeb soustředilo a hromadí stále obrovské kapitály v rukách jistých vybraných i nečetných tříd společenských. Tyto nahromaděné přílišné kapitály bohačů nebo velmi zámožné vrchní vrstvy společenské dávají vlastníkům i poživatelům jejich ohromnou společenskou moc jevící se kromě jiných vlivů (při správě veřejné i jinakým působením na všelijak odvislé skupiny společenské) zejména také v rozsahu a ve způsobech těžení podnikatelského. — Prostřednictvím cen, které kapitalisté a vůbec společensky vynikající jednotlivci mohou na své požitky věnovati, předpisuje se podnikům takový směr, aby se věnovaly především s nadbytečným úsilím luxusním nebo zcela zbytečným a lichým úkojům zámožných a bohatých tříd, protože na takových úkojích nejvíce mohou vyzískati, kdežto pro ukojování potřeb tříd méně zámožných není tako-

vých výhod cenových a ziskových, aby se jim podnikatelé dostatečnou měrou mohli věnovati.

Příkladem proto jsou všeliké rafinované požitky pro několik málo vyvolených, kterým se muselo věnovati na tisíce mozolných ruk za nejhubenější mzdy. A tyto hubené mzdy byly jenom proto možny, že nebylo postaráno náležitými cenami a důchody, aby dostatečně provozovaly a zaměstnávaly se podniky, které by dodávaly řádnou výživu, obydlí, šatstvo i jiné nezbytné úkojné prostředky četnému proletariátu shánějícímu rafinované požitky pro vyvolené a vyznamenané skupiny společenské. Tak nouze proletariátu živila nákladný luxus, který nezaměstnaným nedával žádných důchodů a zaměstnaným platil důchody nedostatečné. Následkem nedostatečných důchodů proletářských neshledalo se pak dosti podnikatelů, kteří by za ceny patřičné mohli jim dodávati náležité úkoje existenční. Luxus vykupovaný bídou pracujících i jiných lidí vykořisťovaných plodil novou bídu: nebylo pro nedostatečnou poptávku dostatečné činnosti ke shledávání existenčních potřeb pro nezaměstnané nebo pro zaměstnané, kteří jsou špatně placeni.

Objevuje se tu zase osudný bludný koloběh, že nepřiměřeně zaměstnaní nebo nezaměstnaní lidé nemajíce ani těžebních ani jiných existenčních prostředků, svou vzájemnou naléhavou konkurencí si stlačují důchody pracovní. Tyto zmenšené důchody pak uskovňují a všelijak snižují míru požitků možných a tím zase nedovolují, aby lidé našli dostatečného zaměstnání v dosti četných a v možných rozsáhlých podnicích, které požitky ty by musily a mohly pro četné vrstvy v dostatečné míře dodávati. — Nezaměstnanost tedy plodí bídu s nepostačitelnými důchody a nedostatečné důchody zase plodí znovu nezaměstnanost, že skrovné důchody slabou svou kupní silou nedávají opory podnikům, které by jinak byly potřebny pro náležité a dokonale zaopatření lidí odkázaných na pracovní důchody.

Toto vykořisťování stále bývá podnětem k dalšímu novému vykořisťování nebo k jeho ustavičnému živení a odvrací lidstvo od prací pro celek užitečných a potřebných k zaměstnáním, která se obírají potřebami nicotnými, malichernými a lidé shánějí především liché požitky vyvoleným menšinám. Při tom jsou četní jednotlivci nuceni zaháletí, ač by jinak dovedli pro sebe i pro jiné shledati dostatečné množství nutných úkojů, o něž právě mezi pracujícím lidem bývá pak citelná nouze. Ti však, kteří zaměstnání našli, přetěžování bývali často pracemi výdělečnými, že jim k starosti o vlastní domácnost ani chvílky nezbylo.*)

*) Vybrané vrstvy společenské mohou na př. dávatí ohromné ceny za všeliké vzácné požitky, pro něž se nuzní lidé podjímají úmorných a vysilujících prací. Tisíce lidí shání se po diamantech, po perlách a jiných vzácných ozdobách a náherách, aniž mohou se oddati při tom jakémukoli potřebnému a užitečnému zaměstnání, aniž mohou pečovati o vlastní postačitelnou obživu. Musí si pro sebe teprve z nepatrných zlomků, které se jim dostanou z cen těchto vzácností, nakoupiti potřebných věcí od jiných lidí. — [Tak tomu je kromě vytčených už vzácností také s dodavateli ústřic, pěstiteli drahých vín a s připravovateli jiných vybraných tělesných požitků atd.]

Mnoho podobných zaměstnání jest zejména v různém průmyslu pracujícím pro přepych. — Na tisíce lidí pracuje na př. o zboží, zdobícím několik nemnohých

A mzdy všelijak uskrovnované přispívají k dalším osudným důsledkům, že se často nevyplátí ani použití strojů a motorů přírodními energiemi hnaných, kterými by se ušetřilo zbytečného lidského namáhání. Mohli by se lidé pak věnovati také nesčetným jiným užitečným a kulturním úkojům, nebo by mohla těžká zaměstnání lidská vůbec pominouti. Snad by při tom byly zbytečny strachy, že by na př. při osmihodinové denní práci nebylo dosti úkojných prostředků pro všecky. Pro zaměstnané zbyly by *patričné chvíle zotavení a oddechu*, nebo by se mohli starati také o něco jiného nežli o stálé shánění nuzného živobytí.

Při velmi nízkých mzdách nevyplácí se totiž zaváděti strojový pohon místo mechanické práce svalové a tím se lidská energie zcela zbytečně vydává tam, kde by ji mnohem lépe a vydatněji zastaly energie přírodní. Když svalová lidská práce stojí méně nežli přírodní motorická energie strojová — (počítaje v to všechny nutné náklady investiční, udržovací i provozní) — patrně podnikatel motorický pohon nezavede, třeba by se tím ušetřilo na tisíce lidských ruk, a třeba by se lidem odňala velmi úměrná a zbytečná namáhání.

Kdyby však při stoupajících mzdách bylo nutno zavésti stroje, nebyla by uspořena energie lidská nikterak nadbytečnou a nepotřebnou, by způsobovali zhoubnou nezaměstnanost stlačující mzdy, nýbrž lidé by se mohli věnovati hojnějšímu těžení, kterým by se daly vydatněji a lépe ukojovati potřeby všech hmotné i nehmotné pracujících lidí. Z lepších mezdních důchodů pořídily by se hojnější úkoje tím snadněji, že by silněji při tom používané energie přírodní také umožnily sesílené těžení ve všech směrech. Je tedy smlouvami společenským způsobem (na př. koalici dělnictva, tarifními smlouvami mezdními i jinými úmluvami s podnikateli, po případě zákonnými ustanoveními) zkrátiti pracovní dobu při technickém zdokonalení provozu, aby zbývalo pracujícím dosti času věnovati se také rodině, zábavám a svému zotavení.*)

bohatých a vznešených lidí. Vzácné látky, drahé kožešiny dají četným lidem těžkého shánění. Drahocenné krajky, ručně provedené výšivky a jiné velmi pracné umělecké tkaniny nebo exotické kytice a ozdoby byly zhotovovány houfy modístek, krajkářek, květinářek a jiných dělnic do úpadu přetěžovaných, které za nejbídnější mzdy musily se věnovati podobným titěrným pracím cele, aniž jim bylo práno pamatovati poněkud jen na vlastní své existenční potřeby. Tuto starost o své skromné živobytí musily přenechávati jiným, od kterých za nedostatečnou mzdu svou kupovaly teprve to, co k udržení své bídné domácnosti nezbytně musily mítí. — A mnohý takový vzácný výrobek posloužil tomu, pro koho byl tolikým lidským strádáním a vyplýváním nákladných věcí a kapitálů budován — snad jen na kratičké okamžité rozmar a zcela přechodný pomíjející požitek.

[Už se stala dříve zmínka o drahých plesových šatech, na něž byly vynaloženy spousty krvavého potu bídně placeného ženského i mužského proletariátu, k nimž bylo použito všelikých velmi drahé vykupovaných vzácností, kterak bývají zničeny nebo skoro úplně znehodnoceny po jediné plesové noci. Nebo vzácné kytice, proudy spotřebovaných vín i jiné podobné rozmařilé, rychle pomíjející požitky slouží jen k upokojení okamžitých choutek, vrtochů a kratochvil, ačkoli v nich spotřebováno bylo mnohonásobné úsilí četných dílen a závodů, které při tom jen nuznou odplatu mohly poskytnouti svým zaměstnaným.]

*) Byli národohospodářští badatelé (na př. Hertzka a jiní), kteří při pokrocích podnikatelského těžení a při všeobecném používání přírodních energií lekali se až nadvýrobky a snad přílišného přeplnění všelikými požitky a jinými úkojnými prostředky. Báli se, že by následkem nadvýrobky lidé pracující pozbývali zaměstnání.

Důchody pracovní v podnikatelské organizaci za upotřebením zjednané síly lidské (za mzdu) jako všechny důchody ostatní (kapitálové, rentové, podnikatelského vedení a dále různé důchody z toho společensky odvozované nebo rezervované) vyplývají z cen úkojů, ale zároveň i na ceny těchto úkojů vzájemně reagují, jak to už bylo dostatečně prokázáno. To vedlo již k vytčenému důsledku, že tyto důchody staly se zbožím jako zboží jiné, které podléhá tržním a jiným náhodám společenského upotřebování (poptávce a nabídky). Bylo také poukázáno, kterak zboží toto (lidská práce) jest zbožím choulostivým, podobným a přirovnatelným zboží podléhajícímu rychlé zkáze.

Pro lidský zdar jest tedy nejosudnější ta okolnost, že lidská práce stala se vůbec *tržním zbožím*. Zmaří-li se totiž zboží rychlé zkáze podléhající, zajde tím pravidelně jen určitý požitek bez jakýchkoli jiných vážnějších společenských pohrom. Ale poškodí-li se nebo ohrozí-li se život lidský tím, že nabízená lidská práce nenajde náležité ceny nebo vůbec nenajde zaměstnání, nepoškodí se a nezanikne pouze určité nepoužité zboží, nýbrž zakrňují nebo zanikají tu životy lidské, které přece samy jsou národohospodářskými subjekty i mírou všech požitků. Není přece úkolem národního hospodářství sháněti jen jakékoli statky hmotné a tříditi je podle cen, nýbrž statky a požitky z nich jsou tu jen proto, aby ukojovaly řádné potřeby lidské a jen potud jsou a mohou býti žádoucí a oprávněny, pokud těmto lidským účelům slouží a vyhovují.

Nikoli tedy — není cílem snah lidských jen požitky hromaditi pro jich ceny a pro jednotlivé zisky z nich, nýbrž požitky jsou jen prostředkem *k udržení a rozvoji životů lidských*. *Životy lidské nejsou jen zvláště k nabývání a shledávání často i pochybných úkojů pro menšinu vybraných lidí*. A toto osudné zmatení lidského života se zbožím a cenění jeho stejným způsobem jako lecjakého i zbytečného ano i škodlivého zboží dosud prováděla právě podnikatelská soustava

Ale nadvýroba buď předpokládá jednak napínání sil a činností lidských přes potřebnou míru nebo se nepočítá s neobmezeným možným vzrůstem všelikých políreb lidských, zvláště různých potřeb kulturních, které se nedají ukojovati jen pouhým násobením mechanické energie ať strojové či svaly lidskými.

Napínání sil lidských nejvyšší možnou měrou pouze ve službě podniků sháněcích se po materiálním zisku co největším není také nejvyšším společenským zájmem, od kterého by nebylo dovoleno (společensky) se odchýliti. Hertzka na př. nestítil se navrhovati, aby podnikatelským způsobem zbytečně nakupené bohatství zboží se při všestranné nadprodukci společenským nařízením zničilo, na př. aby se nařídilo zavěsti je někam do moře a tam je potopiti. K jakým to nesmyslným způsobům by se tu bralo útočiště! — Kdyby se na př. všeobecným průměrným devítihodinovým denním zaměstnáním nahromadilo zboží (a jiných úkojů) mnohem více než by ho lidstvo dovedlo spotřebovati, zdali by nebylo přirozenějším a rozumným zařízením, aby se zbytečně dlouho nepracovalo, nýbrž aby raději zaměstnání denní se zkrátilo? Když nabylo se zboží $1\frac{1}{2}$ násobně, nežli se ho dá spotřebovati, mohla by se snížiti pracovní doba v poměru $1:1\frac{1}{2} = \frac{2}{3}$ času, t. j. na šest hodin místo devíti denně! Ale pravidelně by se dalo užiti takto uvolněné práce lidské na nové úkoje, které by se jistě vyskytly a staly všeobecným požitkem jako mnohé požitky nyní všední, které bývaly kdysi přepychem. Ostatně při dosavadní moderní podnikatelské organizaci bývali lidé pravidelně přespříliš mnoho v určitém těžení (pro cizí úkoje zařízením) zaměstnání, takže jim pro vlastní individuální nesčetné potřeby i pro oddech zbývalo příliš málo času; i tedy uvolnění zkrácením námezdni doby pracovní bylo by jen společensky přezáducí.

svým trhem na práci zrovna tak společensky neregulovaným a neomezeným, jako toho žádala pro trhy na zboží. Lidský život, který přece sám jest národohospodářským účelem nejvyšším, pro nějž různé požitky jsou pouhou oporou, necenil se často výše než několik hektolitrů škodlivého líhu užívaného k nestřídmosti a opilství, nebo nevyrovnal se několika metrum přepychové látky atd., i dáván byl často v massách v sázku za podobné i jiné pochybnější ještě a liché požitky.

Arci lidský život v dřívějších barbarských dobách sám se považoval nejen za prostředek k požitkům, nýbrž člověk byl přímo zbožím prodáváním a kupováním, když byl otrokem nebo když klesl i v dnešních dobách až na požitek smyslný při prodejné prostituci.

Závislosti podobné dřívějšímu otroctví dosud načisto nevymizely; není sice již právního otroctví, ale materiální nedostatek chudiny byl často podobně zlý jako bývalé otroctví a dovedl vymáhati úplně stejné služby, jaké byly konány od otroků. Ani prodejná prostituce nejen do dneška nevymizela, nýbrž snad ještě se rozmohla a její neposlední příčinou a nikoli nejméně závažnou jest často zcela nedostatečný pracovní důchod, který bývá doplňován prodáváním vlastního těla. Příliš a nápadně malé důchody ženských povolání a zaměstnání stlačovány bývaly konkurencí důchodů prostitucních; prostitutky (třebas nikoli po živnostensku zaměstnané) na trhu pracovním mohly nabízet své zaměstnání výdělečné (neprostituční) za nižší cenu, než jaká je nutna pro udržení živobytí, jelikož zbytek jim dodaly samy důchody prostituční. Touto konkurencí prostitučních důchodů stlačují se důchody ostatních žen; naopak jsou mnohé ženy doháněny k prostituci pracovním trhem, který zcela nedostatečně odměňuje zvláště ženskou práci.

Sociální nesrovnalosti a bída z tohoto stavu pracovních důchodů vyplývající, nazírání na práci lidskou, jakoby byla stejným zbožím s tržními věcmi, jsou tím povážlivější, čím četnější třídy lidstva bývají tak zasahovány, čím se v moderní době více rozmohl poměrný počet námezdního proletariátu. Jistou odpomoc proti tomu již podala vzájemná svépomoc samého proletariátu, že na trhu pracovním nebo při jiném zadávání pracovní síly přestal každý jednotlivec konkurovati s ostatními na vlastní pěst, i že dělnictvo celé nebo jeho větší skupiny v celku nabízejí potřebné práce lidské. Také podobné organizace dělnictva vedly k patrným příznivějším výsledkům, k slušnějším podmínkám pracovním i k vyšší životní míře námezdní práce.

Ale podobnou organizaci dovedli provésti jen určitě kvalifikovaní dělníci s cvičenou odbornou prací ve známých odborových sdruženích, kdežto nejčetnější nejnižší vrstvy proletariátu nedovedly se dosud tak zorganizovati, aby mohly jako celek nabízet svou práci a docíliti výhod z toho (na př. tarifních nebo vůbec kolektivních smluv pracovních). Necvičených dělníků jest totiž příliš mnoho, jsou náramně různého původu, protože přibývají nejen z dělnických stavů, nýbrž také z bývalých podnikatelů drobných i ze ztroskotaných povolání jiných; jejich zaměstnání i zájmy jsou příliš různého směru a chybí jim namnoze také morální vlastnosti a síly potřebné k pevné a úspěšné organizaci. Hlavně pro tato necvičená zaměstnání bývá pravidelný přebytek na-

bízečů práce a to tím hojnější, čím je větší okamžitá jakákoli tíseň sociální (v dobách krisí, nadvýroby nebo jakékoli deprese).

Proto bylo v tom směru nutné, aby vedle svépomoci také sociální celky zakročovaly. Tyto sociálně nutné kroky k opravám podnikatelské organisace a jejího pracovního trhu jsou obsahem t. zv. *sociální péče* moderní.

43. O pracovní (mezdní) smlouvě.

Podle názorů v národohospodářské literatuře dříve všeobecně přijímaných, že lidská práce je zbožím podobným jako hmotné statky, zaměstnavatel lidí za mzdu najímaných považován byl za kupujícího, kdežto zaměstnaní mu svou práci jako zboží nabízeli a prodávali pravidelně za peněžitou cenu, za peněžitý důchod, za mzdu. Úmluva mezi podnikatelem a jeho zaměstnanými slula *mezdní smlouvou*. Vládnoucí liberalistická škola pak prohlašovala zásadní její volnost a chtěla mít cenu práce určovanu po většině pouze volnou soutěží mezi jednotlivým zaměstnavatelem i jednotlivými zaměstnanými dělníky nebo zřízenci jeho. Mluvilo se napořád přímo o trhu (o burse) práce zrovna jako o trzích na zboží, při čem se rozhodně necítil ani hluboký zásadní rozdíl mezi jakýmkoli zbožím hmotným a mezi důchody, jež staly se jediným prostředkem výživným pro ty, kteří nabízeli na trhu pracovním vlastně celé své živobytí.

Ano v počátcích podnikatelské organisace zakazovaly se zaměstnaným úmluvy společného postupu proti zaměstnavatelům, jakoby byly nedovoleným omezováním nutné volné soutěže. *Dělníci neměli ani práva spolčovacího* (koaličního). [V bývalém Rakousku až roku 1869 bylo dělníkům teprve přiznáno koaliční právo. Také v jiných státech práva koaličního dělníci si dobyli poměrně pozdě]. Nebyly dovoleny ba ani známy *kolektivní* smlouvy dělnické, nýbrž uznávány byly jen smlouvy *individuální* mezi jednotlivým zaměstnavatelem a jednotlivým dělníkem. Všecka tato omezování dělnické svépomoci byla vykládána jako spravedlivé zákazy, aby nebyla porušována žádoucí konkurence stejné jako na trhu s kterýmkoli všedním zbožím. Byla sice stejně i zaměstnavatelům ukládána podobná omezení, ale úmluvy tiché mezi nemnohými podnikateli proti slabým dělníkům, jež všechny ani podnikatelé nemohli často zaměstnat, nedaly se nikterak zamezit, nebo jich při veliké nabídce pracovních sil nebylo ani potřebí, protože samo naléhavé a neodkladné nabízení práce utlačovalo dělnictvo nejvíce.

Také jinými směry byla pracovní smlouva velmi nerovná. Poměr pracovní byl umlouván povětšinou na krátké doby a mohl býti vždy po kratičké výpovědi (nebo někdy i bez ní) rozvázán. Zaměstnávající podnikatel, kdykoli mu byla pracovní smlouva nevýhodná nebo nepohodlná, mohl zaměstnané prostě bez dalších závazků propustiti. Tím vykonávali zaměstnavatelé stálý tlak na své zaměstnané, že mohli zhoršovati pracovní podmínky i snižovati mzdy, když byla náhodou větší nabídka pracujících, nebo když podnikový odbyt vázl. Podnikatel platil potřebnou práci jenom, když mu poskytovala náležitý